

EVOLUCION DETH BESTIAR E ER AMONTANHATGE ENA VAL D'ARAN PENDENT ERA DARRÈRA DECADA

EVOLUCIÓ DE LA RAMADERIA I DE LA TRANSHUMÀNCIA A LA VAL D'ARAN DURANT LA DARRERA DÈCADA.

Pèir Còts e Casanha

Fins fa poc, la ramaderia ha protagonizat l'economia, la cultura i les formes de vida i de treball de la comarca. A la Val d'Aran, com a totes les valls pirenaïques, aquesta havia estat sempre l'activitat principal de la població. Abundaven el bestiar llanar, el vacum, el cavallí i el cabrum; era un sector econòmic de tradicional importància. A Aran, si bé antigament dominava la borregada, la característica la donava la cria i la recria del mulenc. A més de pastors, els habitants d'aquestes valls eren hàbils ramaders i traficants de bestiar.

Al principi, la ramaderia i tot el que s'hi relacionava eren bàsics per a l'economia aranesa. Tant les fires de Bossòst, Vielha i Salardú, amb transhumància a l'estiu de ramats forasters i propis, com la presència de bestiar aranès en els certàmens de les comarques properes i les indústries dedicades a la transformació de derivats animals, són testimonis històrics d'aquesta activitat. A la Val d'Aran el subsector pecuari aconseguia ser el 57'3% de la seva producció final agrària; el segon en importància no era pas l'agricultura (9'6%), sinó la silvicultura (33'1%). Però el cabal ramader ha disminuït fortament al llarg de l'últim segle i ha patit un canvi qualitatiu considerable. Amb el desenvolupament del turisme d'aquests darrers anys, el sector primari ha perdut pes a la Val i ha passat a ocupar un lloc secundari a tots els municipis.

El problema actual no resideix en la sobrecàrrega d'animals per hectàrea, sinó més aviat tot al contrari, ja que d'unes anyades cap a aquesta part el nombre de bèsties que pujaven a l'estiu ha anat minorant gradualment i considerablement. Amb la crisi dels moviments transhumants es desaprofiten cada cop més les grans superfícies de pastures i es produeix una forta davallada en aquestes zones. Com a conseqüència immediata d'això hi ha una depreciació de la qualitat de la pastura; s'abandonen les àrees de més difícil accés i de classe inferior, cosa que provoca la invasió de matolls, desencadena el procés de reconstitució de la vegetació llenyosa i, a més a més, la falta de fems del bestiar als indrets més deprimits, comporta la formació excessiva de sals i carbonats, que poc a poc redueixen la capacitat microbiològica del sòl i el condueixen cap a una alarmant esterilitat.

1. Marc geografic e ecologic

Era Val d'Aran ei plaçada ena part Nòrd dera Sèrra Pirenenca, en tot èster aguest caractèr determinant des caracteristiques fisiques en generau. Era sua configuracion ei mercada pera val dera Garona enquia Es Bòrdes seguint ua orientacion E-W, que càmbie posteriorment pera direccion S-N. Aguesta hè qu'eth conquèst demore barrat ena part nauta, e determine qu'açò age importància en clima. Era comarca a ua superfícia de 620,47 km² e es sues distàncies extrèmes son de 55 km de N a S e de 60 km d'E a O, e eth sòn perimètre, forme apruprètz un quadrat. Açò, hè qu'eth punt centrau deth país, que coincidís mès o mens damb era capitau, sigue facilment accessible des des diuèrsi lòcs. Aran limite ath N damb Gasconha (departaments de Nauta Garona e Arièja), ar E damb era Vall d'Àneu, ath S damb era Vall de Boí e de Barravés e ar O damb era Vall de Benasc.

Es desnivèus còta maxima-còta minima son fòrça importants, mès era morfologia glaciària da ues caracteristiques peculiars, e establís uns hons de vals lanèrs, ues parets damb fòrça arribentor, e peth dessús, uns replans tanben fòrça amplis. Era existència de superfícies planeres, tant a nivèu de hons des clotades, coma des plans superiors, permèten que i age terrenes aptes tara agricultura e bones extensions de peisheus.

Abantes, enes zònes de nauta montanha, existien uns fòrts ligams entre es activitats umanes e eth factor climatic. Cau considerar qu'era temperatura incidís ena eficàcia der òme, a trauèrs dera sua interrelacion damb d'auti elements deth miei físic: vegetacion, etc. Aguesta mos indique clarament, qu'eth clima atlantic, ei tipic deth Baish Aran, zòna pro dubèrta ar aire maritim der oèst, en tot qu'era val nauta, fòrça mès barrada, ei mès continentau e, rebrembe mès es hondonades ribagorçanes e palhareses dera vessant sud. Es nautades que limiten es pisi son variables, sustot en foncion dera orientacion. Se passe deth solèr montan ath subaupin entre es 1 600 m e es 1 900 m; deth subaupin ar aupin entre 2 300 m e es 2 500 m; e aguest darrèr da pas ath subnivau tàs 2 800-2 900 m.

I a ua diferència notabla entre era aucupacion deth solèr ena part nauta dera val e era porcion baisha. Podem destacar dues zònes e situacions ben diferenciades, mès qu'ac madeish temps se interrelacionen e complementen, tant istoricament coma en moment de cercar gessudes ara situacion actua. Enes arribes e vals ei a on trapam lèu totes es melhors tèrres e mès ben explotades, a on eth minifundisme ei secular e a on es coitius an majors possibilitats d'expansion e diversificacion. En 1972 aguesti somauen 1 091 ha (2,57%) e es prats 4 457 ha (10,48%) en totau 5 548 ha, o sigue eth 13% deth totau deth territòri. En 1980, es praderies e d'auti adicionauen ues 4 500 ha, ei a díder, un 7,3% deth conjunt dera comarca. Dètz ans dempús, era tèrra cultivada e potges naturaus, s'a rebaihat a 2 820 ha, en tot èster per tant, sonque eth 4,55% deth totau de superfícia agricola utila deth país, en tot qu'en totau de Catalunya, era mieja se situe pròp deth 45%. Era agricultura a patit ua clara especializacion, e es extensions cultivadas ena Val d'Aran s'orienten cada viatge mès ara ramaderia. Eth pòlicoitiu, a despareishut de fòrça lòcs e es tèrres de coitiu se dedi-

quen majoritàriament ara obtencion de peisheus e èrba tara alimentacion des ramats. Es condicions climatiques e es tecnicas de recoleccion e conservacion, hèn a variar era quantitat e qualitat des erbatges. Era agricultura aranesa cedís en esfòrç de diversificacion, oriente era produccion en sentit en qué eth miei fisic li ei mès favorable. Despareishen, o se redusissen, toti es coitius tradicionaus atenant ath hèt qu'er an 1972 eth 80,3% dera superfícia se dedicaue a praderies e en 1980 un 85% apruprètz. Un 98,8% dera extension de labor se dedique actuaument a prats enquia convertí-se en practicament un monocoiitiu en fòrça lòcs e inclus en quauqui municipis. En Arres, Canejan, Es Bòrdes, Naut Aran, Vielha-Mijaran e Vilamòs, era de prats constituís un 100% deth totau d'extension coitiuada, e eth municipi damb un percentatge mès baish ei Bossòst, damb un 93,9%.

Es prats de dalha aucupen fundamentaument er estadi montan, e s'enfilen tanben, tara part inferiora deth subaupin. Son integradi per èrbes nautes e trendes, que s'installen enes solèrs prohonds e damb aigua abundosa. Se tracten de formacions erbàcies denses, capaces de resistir dues o mès dalhades annaus, mès constituïdes per espècies silvèstres. Veng era prumèra, ath torn de Sant Joan, que se repetirà quan agen tornat a pujar, obtienent-se ua produccion qu'oscille entre 12 000 e 15 000 kg/ha an, en verd. A finaús d'ostiu, se pòt segar de nau, e finaument s'acostume a deishar anar eth bestiar tà pèisher eth rastolh d'èrba qu'a demorat en prat. Era montanha mieja se localize principaument enes replans des pales, a on arthenhen es darrèri coitius qu'escalen es nautades. Ath cant des prats deth monte se bastien bòrdes adequades, a on se magasème era èrba qu'eth bestiar consumís ath sòn pas en primauera e tardor. Da lòc a un tipe mès grossièr e mens ric en nutrients qu'es prats naturaus e aupins. Era importància economica d'aguest profitament estreb en possedir un periòde d'utilizacion mès ampli qu'es de nauta montanha que complemente ad aguesti. Pendent es mesi de mai, jun e junhsèga s'empleguen es praderies artificiaus e es rastolhs des pòbles (baishants, rebashants, pletieus, montanheta).

Per dessus des 2 300 - 2 400 m de nautada s'entre en mon des rasses. Es prats formen un des airaus mès amplis de peisheus de Catalunya, enquia apruprètz es 2 860 mètres. Es parts mès nautes, constituïssen eth paisatge des prats naturaus per excelléncia. Era superfícia qu'aucupen aguesti ei de 28 278 ha, que representen un 45,58% deth totau dera Val d'Aran, trapant-se sense formar associacion damb matarràs un totau de 18 789 ha e eth rèste formant-la. Eth profitament d'aguesti peisheus ei realizat peth bestiar vacuum enes terrens damb mens arribentor, e enes zònes de topografia mès accidentada, pes ovins que hèn amontanhatge. Er optim de galibament se realize enes mesi de junhsèga, agost e seteme. Eth sistèma de subastes annaus, qu'amassa damb eth descens deth nombre de ramats que tradicionaument les profitauen, an produsit ua baisha considerabla ena capacitat forratjera d'aguest tipe d'utilizacion.

Es sistèmes ramaders s'ordenen profitant era diversificacion des climes e des pisi altitudinaus enes montanhes. Er amontanhatge veng impausat peth hèt de que cada part dera val hornis ath bestiar d'aliments diferents. Encara subsistissen es factors qu'ac motivèren,

quant es cultures umanes aprenien des ramats. Es ombries afavorissen climaticament eth bòsc, en tot qu'es solanes tostemp s'an incorporat ath sistèma ramadèr sauvant arbres coma ara eth casse tà ombrejar es peisheus. Ena nauta montanha, florissen es prats de dent que proporcione ath tropèth era èrba fresca qu'en ostiu pèish ar asard. Coma era depression pirenenca ei transversau, resulte qu'es poblacions vesies ara capcelèra en dispausen d'abondosi d'ostiu, en tot que les manquen es d'iuèrn. D'aciù nèish eth besonh d'ua ajuda mutua, mejançant era explotacion comunau des èrbes dera val.

2. Era ramaderia, ua forma d'explotacion deth miei

Des des ans 60 enquia aué era ramaderia a intervau parciau a anat incrementant eth sòn papèr coma hònt exogèna de beneficis, uns viatges complementaris, majoritaris d'audi, de bona part des explotacions familiars. Era competitivitat dera economia, e era inestabilitat des prètzis percebudi pes pagesi, supausen ua evolucion damb prohòndi nauts e baishi dera renda agrària. Signifique que se generen es condicions tà que se produsisque aguest saut qualitatiu dera ramaderia a temps parciau.

Ja qu'era recèrca de nauti ingrèssi en d'audi sectors economics a supausat era possibilitat qu'ua part des explotacions familiars poguessen seguir en foncionament, tanben ei vertat qu'implique un cèrt fracàs d'aguestes ar arténher nivèus minims de rendabilitat e de viabilitat. Era crisi der amontanhatge e era desaparicion des dues petites indústries de transformacion de lèit en Vielha (absorvida es ans seishanta per Copirineu dera Pòbla de Segur) e Les heren amendir considerablement era importància d'aguest sector. Tot açò encara se ve mès agravat damb era desaparicion des pastors.

Actuauments, ath contrari de çò qu'a passat en d'autes comarques pirenenques, eth vacuum non s'a orientat enquiara productivitat de lèit. Es vaques araneses son mès productores de carn. Era totalitat son dedicades ara produccion de vedèths, es quaus un viatge creishudi pendent er ostiu enes prats de montanha, son venudi enes hèires de bestiar que se hèn en diuèrsi pòbles dera Val. Eth regim ei mixte, peisheu-estabulacion, e es explotacions son fòrça petites, damb ua mejana de 7,5 vaques eth 1981, encara qu'ath dia d'aué açò a cambiat e a pujat un shinhau (18), mès ei consequéncia de qu'an barrat fòrça explotacions de petit tamanh e ès que sobreviuen an concentrat mès eth bestiar.

Se constate un descens progressiu deth nombre de caps de bestiar bovin ath long des ans: a mejans deth sègle passat, eth numerò ena Val d'Aran se calculaue en uns 9 000, que passen a uns 8 000 eth 1962. Ei en dètzèni des 60 quan se produsís era reduccion mès fòrta. Devarèren significatiuament eth 1968 a 4 721. Quate ans dempús, era soma deth *Censo Agrario* de 1972 sonque adicione 2 778, er *Anuario Estadístico* de 1974, 2 426, en 1979, *Extensión Agraria* auie era chifra de 1 799 vaques reproductores, eth *Censo Ganadero* de

1978 compde 2 420, era mitat des individus existenti hè dètz ans e tar ostiu de 1981, segontes eth Cens d'explotacions, 1 734 caps de mès de 12 mesi.

Subcomarca	1978	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	2000
Naut Aran	666	404	370	334	316	325	251	237	284
Mijaran	879	449	376	318	294	277	231	163	252
Baish Aran	875	353	261	280	291	280	245	186	190
	2 420	1 206	1 007	932	901	882	727	586	726

Damb aquestes chifres ena man,² podem observar coma eth cens ramadèr dera comarca entre 1978 e 1993 auie amendrit un 75,79%, que desglosat per subcomarques se reflectie ena següenta forma: Naut Aran en un 64,42%, Mijaran en un 85,45% e eth Baish Aran en un 78,74%; curiosament ena segona meitat des ans 90 açò s'a estabilizat, e non sonque non a continuat amerment senon qu'a aumentat de forma que s'an recuperat es nivèus de principis dera decada. Vedem, donques, coma era cabana s'a incrementat enes tres parçans e de forma fòrça significatiua en Mijaran, encara qu'açò ei degut ara creacion d'ua explotacion de granes dimensions ena poblacion d'Escunhau damb 180 caps. Era proporcion donques de bestiar vacum en an 2000 ei era següenta: Naut Aran 39,11% (>19,83%), Mijaran 34,71% (> 54,60%) e Baish Aran damb un 26,17% (> 2,15%).

A compdar d'aquestes chifres podem veïr qu'era zòna a on eth sòn numerò ei major ei en Naut Aran, dilhèu gràcies a auer er airau de peisheus mès extens d'Aran, encara que un tant susprenent, degut a qu'era economia d'aquesta subcomarca vire, en un percentatge plan naut, ath torn deth torisme d'iuèrn, çò que mos demòstre qu'era majoria des ramadèrs d'aguest parçan continuen sauvant eth bestiar per aficion e non per negòci, ja qu'es sòns principaus ingrèssi provien deth sector toristic (monitors en Baqueira-Beret, osteleria e comèrç). En rèste dera comarca, observam coma eth sòn numerò a creishut considerablement en Mijaran (en un 54,6%), mès com auem dit abantes, ei degut ara concentracion d'un gran nombre de caps en ua soleta explotacion, e en Baish Aran s'a estabilizat, causa susprenenta, ja qu'eth clima en aquesta subcomarca non ei tant estricte coma enes anteriores e es ramats pòden passar mens temps establadi.

En çò que tòque ara ramaderia ovina, aquesta a agut des de tostemp ua importància trascendentau tara economia aranesa, en çò que tanh ath volum totau de caps pròpis dera val, coma pes ingrèssi substanciosi que representaue tàs Ajuntaments eth loguèr des peisheus as ramats forastèrs. En un sègle, i a agut ua fòrta baishada der oelham, qu'a estat provocada pera dificultat de trapar pastors e, pes madeishes causes qu'an provocat era crisi des moviments d'amontanhatge en tot eth Pirenèu. Es hònts d'informacion acostumen a èster

respècte ara quèstion pòc precisas e, generalement pòc fiables. Segontes un cens ramadèr de 1860, en partit de Vielha i auie en totau uns 45 000 caps de bestiar lanar. Es chifres recentes son fòrça contradictòries. Ena Val d'Aran, segontes er *Anuario Estadístico del Ministerio de Agricultura* der an 1974, en comptabilizauè 1 192. Antonio Sanchez Belda³ calculauè en 1977 ues 2 000 oelhes dera raça e posteriorment Josep Lluís Boleda i Ribalta⁴ tar an 1991 mos da era madeisha. Era soma que nosati arremassèrem tath 1993 mos dèc un totau de 3 651, encara que ja non poguèrem especificar eth volum reau d'espècie aranesa o tarascona, ja qu'en aguesta quantitat s'includís eth cens globau dera Val.

En Naut Aran, maugrat auer es airaus de peisheus mès extensi e que non hè guairi ans i auie encara en quauqui pòbles un numerò elevat d'oelhes, ena actualitat lèu non i a cap de ramat e en quauqui vilatges cap oelha (Arties [en aguest nuclèu sonque i a un petit ramat de 12 crabes] e Unha). Aguest an podem parlar de 276 oelhes e 71 crabes en tot en Naut Aran, encara que mos cau matizar que degut ath bròt de brucellòsi apareishut er an anterior, sigueren sacrificades un totau de 665 caps, provocant un recès fòrça important ena cabana d'aguest parçan, damb ua disminucion deth 70,66% de bestiar ovin que pòt significar era desaparicion d'aguest tipe d'animaus a cuèrt plaç en aguest airau. En Mijaran tanben a passat çò de madeish, e enguan auem 1 693 caps d'ovin e 116 de crabum dempús d'auer de sacrificà-ne er an passat un totau de 655 oelhes e 28 crabes provocant un important retrocès deth 27,40% deth totau. Actuauments, es tropèths son petiti e era majoria se concentren en Baish Aran, pròp d'un comèrç dinamic, a on i a carnisseries que distribuïssen era carn, destin finau dera majoria des caps. Quauqui de Bossòst e Les despachen es dissabtes un volum considerable d'anhèths. Es compradors, cerquen, ua qualitat diferenta dera que se ven en França. En an 2000 auem un totau de 1 529 caps ovins e 202 de crabum e gràcies a qu'en aguesta zòna deth territòri es pagesi son fòrça mès conscienciadi enes tèmes de sanejament deth bestiar e que s'a arrenhut eth mantieniment dera raça autoctòna en un percentatge fòrça elevat, es problèmas damb era brucellòsi passadi er an anterior, sonque afectèren ath municipi de Vilamòs a on s'aueren de sacrificar un totau de 200 oelhes, provocant era reduccion mès petita de tot eth territòri, estimada en un 10,35%.

An	Vacum	Oelham	Equin	Porcin	Crabum
1865 ⁵	9 000	45 000	2 000	-	-
1909	8 000	13 000	4 000	-	-
1932 ⁶		11 000		-	-
1962 ⁷	8 000	10 000	1 000	-	-
1968 ⁸	4 721	7 300	395	1 120	150
1970	2 905	3 959	420	95	185
1972	2 778	10 254		384	
1974	2 426	1 192	-	-	-
1977		2 000	-	-	-
1978	2 420	860	382	-	280
1979	1 799	1 416	151	-	-
1981 ⁹	1 734	2 814	235	-	254
1987 ¹⁰	1 206	3 159	245		191
1988	1 007	3 667	269		324
1989	942	3 828		29	378
1990	901			-	
1991	882				
1992	727				
1993	586	3 651	189	-	344
1998	683	4 315			
1999		5 018			417
2000	726	3 498	692		389

Es bovids e equins, sonque trapen peisheus adequadi entre es èrbes fines des prats aupins e per açò non se botgen dera zòna axiau. En ostiu pèishen enes praderies de nautada, pujant a pòrt quan se delissen es prumèras nhèus, abantes qu'eth bestiar de lan. En estiu, era primaula conviu damb eth vacuum e cavalam enes madeishes. Enquia finaus de seteme baishant tath pòble, gessent a pèisher pes entorns es dies de bon temps e demorant embarradi ena bòrda es jornades crues o en tot qu'era nhèu capère eth solèr. Unicament eth ramat vacuum, baishe immediatament tath vilatge. Eth rèste deth bestiar demore pendent

quauque temps enes tèrres de nautada mieja propères ara poblacion; eth cavalam, dia e net; es vaques, an d'embarrà-se toti es sers. Posteriorament, es ramats se ven obligadi a abandonar tanben aquera montanha mieja e alavetz devaren decididament enquiath plan. Aquesta segona etapa se realitze entre octubre e deseme. Es dies en qué eth clima ac hè possible, eth ramat ges a pèisher enes prats comunaus o pròpis deth ramadèr. En plen iuèrn, era nhèu capèrre eth solèr e alavetz sonque pòt demorar en Pirenèu en regim d'establacion; s'acostume a reservar un des prats dera propietat (nèdiu) tà èster consumit pendent aquest periòde. En non existir era partida enquiath peisheus d'iuèrn, er amontanhatge s'a redusit a un desplaçament verticau: enquiath pòrts en ostiu e entàs bòrdes e es corraus deth pòble de noveme a abriu. Tà neurir ua vaca en aquesta comarca s'a de besonh ua mieja de 4 a 5 jornaus de prat.¹¹ S'a de condar qu'eth jornau dera Val d'Aran equivau a 1600 m². Recebent de 7 a 12 kg de forratge e palha en 2-4 minjades per dia.

Enes vals non ei possible produsir recorsi forratgèrs que permeten a toti es de lan que pèishen en ostiu, alimentà-se pendent er iuèrn. Era explotacion der ovin enes zònes de montanha s'a determinat per amontanhatge. Açò, hè indispensable tath ramadèr de montanha aguesti desplaçaments deth bestiar, consistents en traslat des des pòrts as des zònes baixes, tant pera sua capacitat de suportar longues caminades coma pera possibilitat de neurílo damb es peisheus mediòcres des regions estepàries e des matarrassi deth Prepirenèu. Eth cicle desvolopat pes ovins ei fòrça mès ampli qu'eth de bovids e equins, donques s'esten des des prats de nauta montanha as estèpes subpirenenques.

Es avanci agricòles determineren, un atac reau e dirècte ath camin d'amontanhatge. Pendent eth detzèni 1970-80 auec ua fòrta baishada de bestiar forastèr, mès darrèrament enquiar an 1998 damb eth ovin, semblaue auer un resurgiment, e cada an trapàuem ramats grani, sustot, enes peisheus de Cap d'Aran. Basicament podem parlar de dues races ovines que pujaven, era Aragonesa e era Xisqueta o Palharsa. Era prumèra oscille entre es 34-45 kilòs en tot èster era sua prolificitat de 1,1-1,3; era segona fluctue entre es 30-35 kilòs, en tot èster per tant fòrça mès petita, auent ua prolificitat de 1,2-1,3.¹² Ère eth resultat d'ua possibilitat qu'aufrien es contrasti topografics e climatics e qu'er òme continuave actualizant e adaptant, a moments economics nauí. Era bona relacion continuada des de temps remòts entre es ramadèrs e pastors pirenencs e es dera Ribèra, auien establít ua economia agropecuària o ramadèra entre era gent deth plan e dera montanha, en intercanbi des peisheus. Se subarrendauen a ramats estranhs, especiaument as espanhòus dera tèrra baisha (Les Garrigues, Segrià, Somontano, Llitera, Baixa Ribagorça, Alta Ribagorça, Conca de Tremp, Berguedà, Vall d'Àneu), recorrent mès de 100 kilòmetres des deth sòn punt d'origen, e as francesi dera *Arièja*, *Comenges* e *Coserans*. Açò proporcionaue as nòsti montanhencs fòrts ingrèssi.

I a quate formes d'amontanhatge:

- Eth que poderíem nomenar amontanhatge per antonomàsia ei aqueth que passe er

iuèrn, *eixiverna*, enes *peixenteros* deth plan, se desplace tà estiuejar enes prats de montanha e, ena tardor, retorne tara lana. Es pastors acostumen a hè-la oscillar ath torn de Sant Isidre, 15 de mai, tà anar tara montanha e Sant Miquèu, 29 de seteme, tà anar tara tèrra planèra.

- I a comarques sanceres (Alta Ribagorça) a on eth ramat autoctòn sonque pòt demorar enes sues localitats d'origen compdadi dies. Maugrat que ne eth numerò de *ramades* des tèrres pre-pirenènes ne era quantitat de caps que les configuren non acostumen a auer era importància des deth plan, non dispausen de *pasturers* suficients. Per açò, an de complementà-les damb es d'ostiu ena sèrra e es d'iuèrn ena lana: iuèrnen ena planhèra, finaues de primauera tath pòble d'origen, en còr der estiu tara montanha, inici de tardor un aute viatge tath vilatge e de nau tara tèrra baisha. En aguest amontanhatge invèrs que practiquen es poblacions deth naut Pirenèu ei possible distinguir coma maxim quate etapes gradonades: comarca inferiora, pòble, bòrdes dera montanha mieja e prats aupins. Reprenen eth camin dera sèrra ath torn de Sant Pèrre, e eth viatge dera lana enquia Tots-Sants.
- Eth redusit numerò de caps permet aué-les tot er iuèrn ena poblacion e, en ostiu, pujar tara sèrra.
- I a eth bestiar pirenenc qu'iuèrne en pòble, estabulat, alimentat mejançant es produetes arremassadi. Quan arribe eth bon temps, pugen enquias peisheus comunaus.

3. Eth transpòrt deth bestiar¹³

Es 28 278 ha de peisheus aupins ena Val d'Aran an motivat, que siguese desirada pendent sègles pes comarques vesies. Entre es sòns erbatges típics cau senhalar eth Plan de Beret, eth mès important deth Pirenèu, donques solet se li pòt comparar eth ras d'Aguas Tuertas, ena val de Hecho, a on podien compdà-se enquia vint pletes. Eth loguèr comportaue enquia hè pògui ans uns ingrèssi bric menspredables tara major part des pòbles deth lòc, principaument tàs dera part mès nauta dera val, en tot qu'es dera ombria e quauqui deth tram baish deth conquèst auien sonque peisheus tath sòn pròpi bestiar. Es ramats mès importants qu'es profitauen an estat tostemp es ovins, principaument des Garrigues, Segrià, Conca de Tremp e dera Alta Ribagorça, mès tanben des comarques aragoneses propères coma eth Somontano, Llitera e Baixa Ribagorça. Enes tempsi de mès apogèu pujauen uns 75 000 caps, de diuèrsi lòcs. Non èren solet es d'uelham, tanben es animaues de pè redon de tota classa e es bovins èren fòrça abondosi. A començaments de sègle, eth numerò des prumèri ère de 1 500 a 2 000 caps. Abantes dera darrèra guèrra, aguesta cifra ère, mès importanta, ja que sonque de shivaus e mules se podien trapar de 4 000 a 5 000 individus.

Se ben damb ramats mès petiti, que contrasten enòrmement damb es longues *cabanyes* e *parrades* dera passada centúria, maugrat des inconvenients actuaus en qu'empunte era ramaderia, er amontanhatge deth bestiar de lan, encara se practique ath long dera nòsta serralada, perpetuada pera tradicion pastoril. Es granes vegades, formades per un ramadèr qu'arrende es peisheus d'un tèrme o d'ua montanha tada eth, mès damb era intencion d'adméter d'auti ramats mès petiti agregadi ath sòn, receben eth nòm de *parrades*; perque era *parrada* (Pallars), o *parrito* (Pirenèus francesi), ei formada damb eth tropèth o *parra* d'aqueth ramadèr. Des de temps immemorial i a establides es *cabaneres*, *cabanes*, *pas ramadèrs* o *cabanyeres* (Ribagorça, Pallars), camins ramadèrs qu'an estat, es prumèras artèries de trafic emplegades pes nòsti pairs-sénhers pirenencs; ei eth trajècte qu'establís er enlaç entre es peisheus d'ostiu e es d'iuèrn. Eth traçat d'aguesti itineraris acostume a èster parallel ath cors des vals principaus. Sòlen cercar es èrms des còrdes divisòries damb objècte de dehúger es coitius e caserius deth hons des vals. An servit en cèrts cassi, tà mercar es linhas entre es municipis e des d'auta perspectiua, èren rotes d'union entre era montanha e eth plan. Eth traçat d'un pas ramadèr non ei estranh ara preséncia d'aigua. Ena tèrra baisha presente un caractèr marcadament interfluviau, e quan a de besonh que se dispèrse ac hè radiaument. Eth ramat de cada localitat seguís lèu toti es ans era madeisha, donques era distribucion de peisheus, se hè abituaument ena madeisha forma. De cabaneres, n'i a de diuèrses categories, es quaus condicionen era amplada deth pas (en Catalunya era costum fixaue enquia principis de sègle entre es 40 e 60 mètres d'amplitud des vies der amontanhatge tà poder conduir eth ramat ben estienut [desplegat]); dia a dia aguest se ve mès estofat pr'amor dera ampliacion de coitius, qu'ignoren era sua prèvia existéncia. En quauqui punts, eth bestiar se ve obligat a caminar peth godron, damb eth conseqüent problèma dera manca de peishent e deth perilh deth trafic. Per manca d'espaci non descriuem es trajèctes d'accès ath nòste territòri que se pòden consultar en un aute article nòste.¹⁴

Ja en mes d'abriu, es ramats s'encaminen tara montanha. Eth desplaçament se verifique entre es prumèri dies de mai e es prumèri de junhsèga. Tà Santa Creu (3 de mai), se meten en moviment entàs tèrres nautes. Enquia finaus de junh o principis de junhsèga, es deth país pèishen pes baishants dera montanha. Es ramats forastèrs van entath *paratge*, lòc acordat a on se trafen e se barregen toti es tropèths des entorns qu'an d'estiuejar amassa. A principis de Junhsèga, tot eth bestiar se trape ja enes passi. En aguesta epòca non sonque i van es vegades des pòbles pirinencs, senon es dera arribèra der Èbre, es que practiquen er amontanhatge dirècte o d'ostiu. Aué, era major part non apertien ara tèrra baisha pròpiament dita, senon mès lèu as comarques prepirinenques. En aguest temps i a ena montanha ua concentracion ramadèra d'excepcionau importància. Ath torn de Sant Jaime (25 de Junhsèga) s'inicie eth darrèr trajècte entàs caps des montanhes. Totes es zònes de pastoreg apropiades tà passar era temporada d'ostiu son dividides en pletieus. Anticament, a on existien bones cabanes ère a on se dedicauen ara fabricacion deth hormatge; es òrris (Plan de Beret) proporcionauen ua abitacion mès confortabla, de pèira, damb planta rec-

tangulara e cubèrta damb un tet de losa a dues vessants (òrri de Parròs). Enes peisheus nauts eth bestiar non acostume a dormir luenh deth refugi des guardes. A viatges i auie pletes o corraus descuberts (Horcalh, Espitau de Vielha), formadi per longues parets de pèira seca.

Es prumèri heireds dera tardor obliguen as ramats a abandonar es peisheus dera nauta montanha. En arribar era prumèra quinzena de seteme, enquia Sant Miquèu (dia 29), s'acabe er arrendament des èrbes dera sèrra, per çò que dèishen es pòrts. Era conseqüència obligada ei era emigracion temporau enquia tèrres mès templades, a on eth bestiar pòt trapar pendent er iuèrn eth manteniment qu'era montanha li nègue. En iuèrn, eth bestiar de totes es vals nautes pirenenques, mens eth d'Aran, va tara tèrra baisha. En descens van deishant es ramats admetudi a pupelatge as sòns respectius propietaris. En baishar, s'estacionen enes madeishi lòcs qu'ena anada, enes paratges tradicionaus se procedís ara triga, entà qu'es amos, poguen escuèlher eth que les correspon. Cada un ath sòn viatge aliste aqueri caps qu'an d'èster venudi, generaument en foncion dera edat. Ath sòn temps, eth majoral a de presentar compdes de toti es perdudi o mòrts.

4. Localizacion des pòrts:

4.1 Municipi d'Arres

De 11,53 km² d'extension, se trape en sector NW dera Val d'Aran, e compren eth pòble d'Arres, dividit en dus nuclèus pròplèus, Arres de Jos e Arres de Sus. Limite damb es municipis de Bossòst ath N e NW, de Vilamòs ar E e S e damb eth francés de Luishon ar W.

4.1.1 Montagut, Era Barèsta, Còstes d'Arres, Pales d'Artigon¹⁵

Se localizen ena ribèra esquèrra dera val formada per arriu Garona, termièra damb França. Es sues còtas oscillen entre es 1 660 m e es 2 158 m. Era extension ei de 261,5 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan i pèishen ua setantia de vaques, des quaus non auem pogut saber eth sòn origen. En ans anteriors i entrauen es oelhes deth costat francés (ath torn de 800), es quaus non èren controlades perque entrauen de forma illegau.

4.2 Municipi de Bausen

De 17,62 km² d'extension, se trape en extrem NW dera comarca, entornejat peth N e er W, per tèrres occitanes d'administracion francesa. S'esten ara esquèrra dera Garona, e com-

pren era petita val affluent der arriu Bausen. Ath delà deth pòble de Bausen, i a eth caserio de Pontaut. Limite damb es tèrmes aranesi de Canejan (E), Les (E e S) e damb es francesi de Luishon (W e N) e Hòs (N).

4.2.1 Plan de Vacanera, Còth de Cigalera, Ombrèr, Saplan, Cumedan, Esteish¹⁶

Se localizen enes arribes des arrius de Cumedan e des Arranes, termiants damb França e ath nòrd e èst deth nuclèu de Bausen. Es sues còtes oscillen entre es 620 e es 2 040 m. Era extension ei de 348 ha de peisheus de nauta montanha. Sonque son profitadi peth bestiar deth pòble que podem resumir en 24 vaques (cinc explotacions), 10 shivaus, 2 mules e 15 oelhes (2 explotacions).

En an 1993 i auíem fòrça mès bestiar, ja que i peishien 41 vaques, 8 cauales e 37 crabes.

4.3 Municipi de Bossòst

De 28,15 km², se trape en sector NW dera Val d'Aran, e especiaument pròplèu dera termièra francesa peth Portilhon de Bossòst o de Burbe.

4.3.1 Aubàs, Eth Portilhon, Còth de Baretges, Sant Vicenç, Pala Barrada, Coma d'Arres¹⁷

Se localizen ath sud deth Pòrt deth Portilhon termiant damb França. Es sues còtes oscillen entre es 1 580 m e es 2 084 m. Era extension ei de 176 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan i an peishut un totau de 50 shivaus deth pòble. Eth darrèr an que s'utilizèren pes vaques deth vilatge siguec er an 1998, a on i auien 46 vaques de Bossòst e 4 d'Espés (Alta Ribagorça). Aquesta chifra de vacum s'auie mantengut pariona pendent tota era decada.

El bestiar ère embarrat damb un pastor electric, e per tant non i auie cap pastor de forma fisica. En accès as peisheus i auie un pas canadenc (barrat damb clau), tà que non s'escapèsse eth bestiar. I a ua cabana qu'ère utilizada pes pastors. Tanben i a ua comada installada per ICONA ena segona mitat des ans setanta. Es sues coordenades son: 31TCH077362.

4.3.2 Estiuèra, Sèrra de Casteràs, Saublanca, Madoran¹⁸

Se localizen ar oèst deth pòble de Bossòst termiant damb França. Es sues còtes oscillen entre es 1 180 m e es 2 016 m. Era extension ei de 343 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan aguesti s'an utilizat coma tostep, peth bestiar ovin, damb un totau de 92 UBM (Unitat de Bestiar Major). Eth sòn origen ei de dues comarques: Comenges (Juzet de Luishon) e Val d'Aran (Bossòst). De Juzet de Luishon s'an desplaçat un totau de 920 oelhes e de Bossòst 393 oelhes e 112 crabes (14 explotacions). Cau matizar qu'es oelhes de

Bossòst tanben profiten era montanha que tanh ath pòble francés. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò d'uelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $92 \text{ UBM} / 343 \text{ ha} = 0,26$.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auérem un totau de 31 UBM, procedents deth pòble de Bossòst (244 oelhes e 66 crabes). Aguestes dades son imprecises degut a que mos manquen eth numerò de caps que vengueren deth vesin pòble de Juzet, que podem estimar ath torn d'apruprètz mil oelhes.

4.4 Municipi de Canejan

De 48,31 km², en extrem N dera Val, compren tota era val de Toran e compde damb diuèrsi nuclèus: eth pòble de Canejan e agregadi: Bordius, Campespin, Era Cassenhau, Eth Pradet, Porcingles, Era Mòla, Sestrèr e Pujòl-amelech. Limite damb es tèrmes o antics tèrmes a ponent de Bausen e Les, ath S damb es de Vilamòs e Arròs e Vila, a autant damb es de Vilac e Bagergue e ath N damb eth departament francés de Nauta Garona: Meles e Sentenh.

4.4.1 Era Mas de Naut, Embaus, Regona, Tartelong, Montanhòla, Cap de Canerilhes¹⁹

Se localizen ena part nòrd e èst deth nuclèu de Canejan, ena banda dreita der arriu de Toran. Es sues còtes oscillen entre es 700 e es 1 720 m. Era sua extension ei d'apruprètz 360 ha.

Enguan sonque an estat utilizadi peth petit ramat ovin deth pòble damb 258 oelhes (7 explotacions). Era sua carga ramadèra a estat de: $25,8 \text{ UBM} / 360 \text{ ha} = 0,07$.

Eth sòn profitament a baishat considerablement, ja qu'er an 1993 auíem 472 oelhes e 32 crabes.

4.4.2 Laujò, Cumedan, Eth Latèr

Se localizen ath sud-èst dera poblacion, ena banda esquèrra der arriu de Toran. Es sues còtes oscillen entre es 1 600 e es 2 328 m. Era sua extension ei d'apruprètz 700 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan sonque an estat profitadi per un petit ramat de vaques e shivaus dera poblacion de Canejan format per 28 vaques (3 explotacions) e 7 shivaus. Aguest nivèu d'utilizacion s'a mantengut pro constant, ja qu'er an 1993 i peisheren 27 vaques e 3 cavales.

4.5 Municipi d'Es Bòrdes

De 21,55 km² d'extension, que compren es pòbles d'Es Bòrdes, Benós, Begós e Arró, s'esten peth sector de ponent dera Val en ua bona part ara esquèrra dera Garona e enes ves-sants tanben quèrres deth Joèu, que forme en ua bona part eth limit damb er antic tèrme de Gausac. Confinhe tanben damb es de Vilamòs e Arres ath N, damb eth d'Arròs e Vila ar E, eth de Vielha ath S e eth francés de Luishon ar W.

4.5.1 Sapertega, Solana, Eth Bom, Era Entecada, Pales de Campsaure, Pales de Romingau, Er Espà, Era Montanheta Rasa (Es Bòrdes, Benós, Begós, Arró)²⁰

Se localizen ena ribèra esquèrra dera val formada per arriu Joèu, termiant damb França. Es sues còtes oscillen entre es 1 100 m e es 2 266 m. Era extension globau ei de 1 031,25 ha,²¹ mès er airau qu'a nosati mos interèsse, lo podem resumir en 470 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan i pèishen ua setantia de vaques, des quaus non auem pogut saber eth sòn origen (son es madeishes que profiten es peisheus d'Arres e de Vilamòs).

En aguesti erbatges observàuem diversificacion de bestiar en darrèr an deth quau auem dades fiables (1993) ja qu'es ramats francesi sòlen entrar en aguesti sense cap tipe de contròtle; auèm ovin e vacum, aguest darrèr sense massa importància, damb un totau de 90,6 UBM, que podèm desglosar en 826 oelhes e 8 vaques. Er origen ère de dues comarques: Comenges (Sant Beat e Banhères de Luishon) e Val d'Aran (Es Bòrdes). De Sant Beat se desplaçèren un totau de 300 oelhes, dirigint-se a Luishon en camion, e des d'aquí a pè. De Luishon, s'orientèren enquiath Pirenèu espanhòu un conjunt de 500, encaminant-se damb rumb sud-èst enquia territòri ispan. D'Es Bòrdes pugèren un totau de 10,6 UBM, que podem especificar en 8 vaques e 26 oelhes.

4.6 Municipi de Les

De 23,29 km², se trape en sector NW dera comarca, estienut a banda e banda dera Garona. Comprèn eth pòble de Les, e limite damb es tèrmes aranesi de Bausen e Canejan ath N, Canejan, Arròs e Vila ar E, Vilamòs e Bossòst ath S e eth francés de Luishon ar W.

4.6.1 Soberpèra, Portèt, Casterèt, Es Emprius

Se localizen ath sud-èst dera poblacion de Les. Es sues còtes oscillen entre es 1 720 e es 2 518 m. Era sua extension ei de 251 ha de peisheus de nauta montanha.

Era diversificacion de bestiar ei grana ja que i trapam vacum, equin e oelham. Aguest darrèr en proporcion petita ja que normaument es oelhes profiten es termiaris damb França. Enguan i peishien 99 vaques provinents de cinc explotacions e 150 shivaus deth pòble de Les, dant-mos era següenta carga ramadèra : 249 UBM / 251 ha = 0,99.

En an 1993 eth sòn profitament siguec fôrça inferior ja que sonque i peisherèn 48 vaques

e 4 shivaus.

4.6.2 Clòts de Coma, Còth de Bedurt de Coma, Plan dera Sèrra, Cap dera Tora, Tuc de Ponné, Es Pales

Se localizen ar oèst deth pòble de Les, termiari damb França. Es sues còtes oscillen entre es 980 e es 2 016 m. Era sua extension ei de 274 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan i an peishut es ovins dera poblacion de Les (668 oelhes e 68 crabes provinents de 14 explotacions) amassa damb es deth vilatge de Sòde (Comenges) qu'èren apruprètz ues 1 200. Carga ramadèra: $193,6 \text{ UBM} / 274 \text{ ha} = 0,70$. En an 1993 eth profitament siguec un shinhau inferior ja que i auïem 619 oelhes e 18 crabes de Les e ath torn de 1 200 oelhes deth vilatge de Sòde.

Era utilizacion conjunta d'aguesti peisheus ei relatiuament modèrna ja que sonque des der an 1988 es ramats d'oelhes deth pòble vesin de Sòde pòden vier a pèisher ath cant des deth vilatge de Les.

4.7 Municipi de Naut Aran

Er actuau tèrme municipau de Naut Aran a 248,9 km² dempús dera anexion, en 1968, des municipis de Tredòs, Bagergue, Gessa e Arties, e eth pòble de Salardú ei aué era capitau d'un ampli tèrme que compren tot eth sector d'autant dera Val d'Aran.

4.7.1 Rius (Arties)

Aguesti peisheus se localizen ena capçalèra der arriu Valarties, ath nòrd deth Lac de Mar e deth Lac dera Restanca, ena part superiora ar èst deth Tunèl de Vielha. Es sues còtes oscillen entre es 1 500 m e es 2 528 m. Era extension globau ei de 500 ha, apruprètz. La podem resumir dera següenta manèra: a) Peisheu de nauta montanha: 200 ha, b) Matarràs: 250 ha e c) Segalh e pin nere: 50 ha.

Enguan sonque an estat profitadi parciaument pes vaques deth pòble que formauen un tropèth de 62 caps provinents de dues explotacions e en part per unic ramat ac quau s'a deishat accedir as peisheus aranesi, o siguec eth qu'ei plaçat ena boca sud deth Tunèl de Vielha (Espitau, Molières).

Eth darrèr an que se subastèren (1998), auïem coma tostemp, bestiar ovin, damb un totau de 253,1 UBM, observant ua substancial disminucion respècte a cinc ans tà darrèr que n'auïem 569. Açò signifiec ua fòrta baishada avalorada en un 55,52% causada pera non utilizacion d'aguesti peisheus per part des ramats abituaus de Juneda, Binéfar, La Torre de Tamúrcia, Els Masos de Tamúrcia i el Castellet. Eth sòn origen aguest an ère de dues comarques: Alta Ribagorça (Cardet) e Baixa Ribagorça (Areny de Noguera, Graus). De Cardet pugèren un totau de 1 131 oelhes en direccion Boí pera carretèra L-500. D'Areny

de Noguera, se desplaçèren un totau de 1 100 oelhes dirigint-se enquiath *Pou de Gel* e des d'aciu enquia *Borda Boneta*. Un viatge en aguest punt s'encaminen enquia Boí unint-se aciu ara rèsta deth ramat. Es 300 de Graus sigueren transportades en camion enquia Boí. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò de oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra que deueren suportar. $253,1 \text{ UBM} / 500 \text{ ha} = 0,50$.²²

4.7.2 Era Ribèra (Bagergue-Unha)

Se localizen ath nòrd dera poblacion de Bagergue, enes arribes der arriu Unhòla. Es sues còtes oscillen entre es 1 420 m e es 1 820 m. Era amplitut ei d'apruprètz 250 ha de peisheus.

Sonque auem bestiar vacum, damb un totau de 108 UBM, procedents de dues comarques: Alta Ribagorça (Bono) e Val d'Aran (Bagergue). De Bono s'an desplaçat un totau de 74 vaques, dirigint-se ar Espitau de Vielha, tà demanar permís ara Direccion Generau de Trafic tà passar eth Tunèl de Vielha e orientà-se tàs peisheus d'ostiu. De Bagergue i auem es vaques de tres explotacions que mos dan un totau de 34 caps. Aguesti an suportat enguan ua carga ramadèra de $108 \text{ UBM} / 250 \text{ ha} = 0,43$.

Respècte as dades der an 1993 observam coma eth nombre de caps a aumentat en un 96,36% e per tant era utilizacion ei fòrça satisfactòria ja que mos da un nivèu de carga ramadèra deth 0,43 qu'encara demore fòrça luenh de çò qu'ei aconselhable, mès vedem coma en aguest airau existís ua vitalitat importanta, tant peth tèma der emplec des madeishi com per hèt de qu'es explotacions de Bagergue se mantien ja que pendent aguesta darrèra decada non a barrat cap, mantenguent en numerò de caps.

Aguesti peisheus observen diuèrses bòrdes, encara qu'era deth pastor ei era nomentada Bòrda dera Ribèra. Es coordenades deth sòn plaçament son es següentes: 31TCH295335. Actuaument es vaques pèishen sense vaquèr, ja qu'existís ua grana barralha que barre era gessuda e empedís que s'escapen. Aguest refugi, parièr que d'auti, servís tà arrecerar dera ploja as propietaris deth bestiar quan les van a visitar, qu'acostume a èster soent. Totes es auberges observen es caracteristiques típiques de construccion de nauta montanha: pèira e lòses, encara qu'un d'eri ei fòrça curiós, ja que profite eth desnivèu naturau deth terren coma part posteriora.

4.7.3 Montoliu (Bagergue-Unha)

Aguesti se localizen ena marge esquèrra der arriu Unhòla. Es sues còtes oscillen entre es 1 480 m e es 2 600 m. Era expansin globau ei d'apruprètz 1 219 ha, formades per 919 de peisheus e 300 ha d'arbilhons.

Enguan aguesti non s'an utilizat. Eth darrèr an que se subastèren (1998), auém coma tostem, bestiar ovin, damb un totau de 498,6 UBM, observant ua petita disminucion respècte a cinc ans tà darrèr que n'auém 515,4. Açò signifie ua baishada avalorada en un

3,26%. Eth sòn origen aguest an ère de dues comarques: *Baixa Ribagorça* (Beranui, Merli, Vilacarle, Areny de Noguera, Graus) e Llitera (Binéfar, Tamarit). De Beranui se desplaçèren un totau de 1 174 oelhes e 14 crabes, dirigint-se enquiath Pont de Serradui, pera carretèra locau HU-940 e des d'aquiu pugèren tath Coll del Vent, seguint posteriorment enquiara Cogulla del Montot. Immediatament convergiren en direccion nòrd-èst enquiara Estany de Travessani e alavetz enquia Arties, anant tar airau de peisheus, peth Camin Reiau. De Merli, se dirigiren enquiath nòrd un totau de 700 oelhes e 20 crabes, encaminant-se damb rumb èst enquiara carretèra locau, era quau seguiren tà arténher El Pont de Serradui e uní-se ath ramat anterior. De Vilacarle pugèren un totau de 600 oelhes e 15 crabes reunint-se as precedentes, en lòc abantes nomentat, hèn eth madeish viatge. D'Areny de Noguera pugèren 465 oelhes e 18 crabes enquiath Coll del Vent, a on s'amassèren ath rèste deth ramat. De Graus se trasladèren 480 oelhes en camion enquiath Pont de Serradui a on s'integrèren ath tropèth. De Binéfar ascendiren 980 oelhes e 20 crabes, dirigint-se enquia Tamarit a on s'amassèren a 500 oelhes mès e des d'aquiu artenheren Seganta; des d'aciu pugèren en direccion nòrd enquiath Coll del Vent, a on se junheren toti es ramats des diùerses poblacions. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò d'oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra que deueren suportar: $498,6 / 1\,219 \text{ ha} = 0,409$.

En aguesti son inexistenti es refugis. Es pastors solien passar era net en ua cabana hèta damb pèires, branques e plastics; quan son luenh d'aguesta, passàuen eth ser dejós deth paraigües.

4.7.4 Parros e Horcalh (Bagergue-Unha)

Se localizen entre era arriba dreita der arriu Horcalh e era capçalèra deth Barranc de Parros, ar oèst der antic nuclèu de Montgarri e deth Noguèra Palharsa. Es sues còtes oscillen entre es 1 740 m e es 2 727 m de peisheu de nauta montanha. Era extension globau ei d'apropriètz 2 125 ha.

Enguan aguesti, e dempús des problèmes damb es oelhèrs de dehòra dera Val d'Aran, an estat aucupadi exclusiuament per vacuum, que tanben an utilizat es de Bandolèrs, Girèta, Porquèr e Montgarri, qu'explicaram de forma separada mès entà dauant.

Eth darrèr an que se substèren as oelhes de dehòra dera Val d'Aran coma ua unitat (1998) i arribèren un totau de 455,8 UBM Eth sòn origen aguest an ère de tres comarques: Alta Ribagorça (Iran), Baixa Ribagorça (Betesà, Cornudella, Sobrecastell, Merli) e Pallars Jussà (Torre Tamúrcia, El Castellet). De La Torre de Tamúrcia se dirigiren enquiath Pirenèu un totau de 895 oelhes, encaminant-se per Espluga de Serra. De Castellet pugèren un totau de 750 oelhes, dirigint-se tanben a Espluga de Serra, a on s'amassen ath tropèth dera sua comarca. De Sobrecastell vengueren 253 oelhes seguint eth camin en direccion nòrd-oèst, junhent-se damb era vegada de Cornudella damb 190 caps enquiara poblacion de Sas a on se trafen damb eth gran tropèth que veng de Merli damb 1 500 oelhes e 20

crabes e des d'aciu pujar en direccion a Betesa a on demoraue eth ramat locau de 350 oelhes dirigint-se enquiath Pont de Suert. Des d'aciu continuèren pujant en direccion nòrd-èst enquia arténher es entorns deth pòble d'Iran a on se les junhec eth ramat de 600 caps. Aguest gran balòt s'amassèc damb eth que procedie per auta banda ena poblacion de Boí.

Aguest parçan istoricament tostemp a estat aucupat pes oelhes, excèpte en an 1993 qu'entrèren per prumèr viatge un ramat de vaques provinentes der airau de Coserans e era Arièja damb un totau de 490 vaques.

I a ua aubèrja en aguesti peisheus plaçada en sector sud-èst des madeishi. Ei bastida ara manèra tradicionau dera comarca, parets de pèira damb tet a dobla vessant de lòsa. Aguest refugi ei un exemple fòrça interessant, ja que sonque eth mos a perviscut laguens deth grop des òrris, ei a díder es lòcs a on anticament s'elaborauen es hormatges, en tot èster eth sòn estat de conservacion fòrça bon. Es coordenades deth sòn plaçament son es següentes: 31TCH343364.

4.7.5 Marimanha e Es Emprius (Gessa)

Marimanha e Es Emprius, se localizen ar èst deth Plan de Beret e ath sud-èst der antic nuclèu de Montgarri, termiant damb eth Pallars Sobirà. Es sues còtes oscillen entre es 2 120 m e es 2 620 m. Era sua amplitut la podem resumir en apruprètz 760 ha de peisheus.

Aguest an, en aguesti erbatges auem bestiar vacuum, embarrat damb hiu metallic (estabulat) ja que non i a pastor, damb un totau de 235,6 UBM, qu'an vengut dera Alta Ribagorça. Era procedéncia d'aguesta comarca ei repartida entre quate nuclèus: Llesp, Casterner de Noals, Malpàs e Vilaller. De Malpàs puge un ramat format per 102 vaques, orientant-se ara poblacion de Pont de Suert pera carretèra N-260 enquia arténher eth horcalh damb era L-500. De Llesp s'an desplaçat ua soma de 62 vaques que s'orienten a trauers dera L-500 prumèr e, posteriorment amassa damb es vaques de Malpàs, pera N-230 enquiath lòc de trobada damb es de Casterner de Noals en crotze dera N-260; aguesti an pujat un ramat format per 58 vaques, orientant-se tath punt de trobada deth gran tropèth, pera carretèra N-260. Des d'aciu se puge pera N-230 enquia arténher Vilaller, qu'a incorporat un totau de 10 vaques e 6 vedèths, encaminant-se damb eth gròs deth ramat enquiath Tunèl de Vielha, eth quau traùessen. A compdar dera extension de Marimanha e deth numerò de vaques arribades tà peishé-i enguan podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $235,6 \text{ UBM} / 760 \text{ ha} = 0,31$.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auèrem un totau de 280 UBM, procedents dera Alta Ribagorça (Sirès, El Pont de Suert, Les Bordes, Llesp, Bono, Casterner de Noals, Vilaller). Vedem com en aguest an era utilizacion siguec fòrça pariona, encara que dilhèu se profitèren un shinhau melhor es peisheus ja qu'auiem ua carga ramadèra deth 0,36.

4.7.6 Bandolèrs, Montgarri, Porquèr e Gireta (Salardú-Tredòs); Parros e Horcalh (Bagergue-Unha)

Es prumèri se trapan ena part finau deth Plan de Beret, termiant damb França e damb era Val d'Àneu, a banda e banda dera Noguèra Palharsa, ena zòna confrontant ar antic nuclèu de Montgarri. Es sues côtes oscillen entre es 1 580 m e es 2 520 m. Era extension globau ei d'apruprètz 950 ha. La podem resumir dera següenta manèra: a) 910 ha de peisheu de nauta montanha e b) 40 ha de matarràs. Es caracteristiques e extension de Parros e Horcalh les auem descrit damb anterioritat. A compdar der an 1998 era utilizacion d'aguesti prats que normaument s'emplegauen de forma separada s'a hèt conjunta (cau matizar qu'excèpte Montgarri, es de Bandolèrs, Porquèr, Girèta e Dossau tostem se hègen a servir pes oelhes que hègen amontanhatge), ampliant-se per tant, er airau de peisheus dant-mos un totau de $950 + 2\ 125 = 3\ 075$ ha.

En an 2000, sonque auem bestiar vacum, damb un totau de 649,2 UBM, procedent de tres comarques: Alta Ribagorça (Sirès, Ginast, Montanui, Noals, Vilaller), Pallars Jussà (Torre de Tamúrcia) e Segrià (Lleida). De Lleida an pujat un totau de 81 vaques en camion. De Torre de Tamúrcia auem un totau de 41 vaques e 17 vedèths que tanben s'an desplaçat per carretèra. De Sirès s'an desplaçat un totau de 130 vaques, dirigint-se enquiath Pont de Suert, des d'on s'orienten tath Camping Baliera. De Noals s'an botjat un conjunt de 155 vaques pera carretèra N-260 damb rumb èst, enquiath madeish lòc. Des d'aciu s'encaminen pera N-230 en direccion nòrd enquia Vilaller a on se les higen es 19 vaques de Montanui e es 142 de Vilaller. Continuen pera carretèra e un shinhau mès ensús se les amassen es 71 vaques de Ginast. Des d'aciu convergissen en Espitau de Vielha, tà demanar permís ara Direccion Generau de Trafic tà passar eth Tunèl de Vielha. A compdar dera extension e deth numerò de vaques arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $649,2\ \text{UBM} / 3\ 075\ \text{ha} = 0,21$.

Hè dus ans (1998), es madeishi ramadèr ja profitèren aguesti peisheus, encara que siguec inferior ja que i artenheren un totau de 546,6 UBM. Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 349 vaques e 85 vedèths, Pallars Jussà 67 vaques e 11 vedèths e 73 vaques deth Segrià.

De Bandolèrs, Montgarri, Porquèr, Girèta e Dossau, es darrères dades fiables qu'auem dera sua utilizacion pes ramats de oelhes se remontan ar an 1993, en qué i peisheran un totau de 566,4 UBM, originàries de quate comarques: Somontano (Binéfar, El Soler, Secastilla), Llitera (El Torricó), Baixa Ribagorça (Calbera, La Colomina) e Alta Ribagorça (Betesa, Cornudella).

Es refugis non existíssen coma taus e sonque s'utilize eventuaument quauqua casa en roeina dera antica poblacion de Montgarri, quan eth ramat ei ena zòna baisha des peisheus. Es oelhèrs, sauvauen eth minjar laguens d'un Land Rover en prevision des arrats. Es pastors s'arreceraven pendent tot er ostiu, dejós deth paraigües.

4.7.7 Plan de Beret, Dossau, Aiguamòg e Pales de Ruda (Salardú, Tredòs, Bagergue Gessa, Unha)

Eth Plan de Beret ei localizat a andues arribes deth neishement e capçalèra dera Noguèra Palharsa. Aiguamòg son es arribatges der arriu deth madeish nòm e es Pales de Ruda se situen ena val d'identica nomenada, a banda e banda dera carretèra d'accès ath Pòrt dera Bonaigua. Es sues còtes oscillen entre es 1 380 m e es 2 460 m. Era amplitut globau apruprètz ei de 2 270 ha de peisheu. Cau matizar qu'a compdar der an 1998 es de Dossau (210 ha) tanben son profitadi pes ramats que vien tath Plan de Beret. Damb anterioritat ad aguesta data, aguesti èren galibadi pes oelhes que venguien a pèisher er airau de Bandolèrs, Porquèr, Montgarri e Gireta.

En an 2000 observam ua grana diversificacion de bestiar, ja qu'auem vacum, oelham e equin (aguesta utilizacion a estat, istoricament, era madeisha), damb un totau d'apruprètz 940,5 UBM, que podem desglosar en 701 vaques, "206" ègües (aguestes son fòrça dificils de controlar) e 276 oelhes e 59 crabes. Era procedéncia ei de quate comarques: Alta Ribagorça (Bissaurri, Montanui, Iran), Pallars Sobirà (Sorpe, València d'Àneu, Estèrri d'Àneu), Somontano (Monzón) e Val d'Aran (Tredòs, Bagergue, Salardú, Gessa, Garòs). De Bissaurri s'an desplaçat un totau de 190 vaques, qu'an estat transportades per carretèra en camion, parion qu'es 20 de Montanui e es 22 d'Iran. De Monzón an pujat un totau de 78, tanben peth madeish sistèma. Era rèsta an pujat a pè, traslladant-se des de Sorpe un volum de 122, de València d'Àneu 18 e d'Estèrri d'Àneu 63 (aguestes tanben profiten es peisheus deth Pòrt dera Bonaigua). De laguens deth nòste territòri se n'an desplaçat 30 de dues explotacions de Tredòs, 51 de dues de Salardú, 42 de tres de Gessa e 65 de dues de Garòs. Es oelhes e crabes corresponen ena sua totalitat as nuclèus aranesi deth Naut Aran, ja que des de hè dus ans non se permet era entrada de oelhes forastères; cau matizar qu'eth sòn volum respècte ar an passat a patit ua grana disminucion degut ath sacrifici de grana part des ramats deth Naut Aran a consequéncia deth bròt de brucel·lòsi ovina, ja qu'en an 1999 auèem un ramat de 956 ovins aranesi pèishen en aguesta zòna. En çò que tòque as cauales, sabem que deth territòri aranés i auie aguest an un totau de 165 animaues e pensam que n'an vengut ath torn de 40 deth Pallars Sobirà, encara que pòden èster fòrça mès, ja qu'ei fòrça difícil de controlar as equids ja que non an de besonh es guies per tau de desplaçà-se d'ua comarca tar auta. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò de ramats (vacum, oelham e equin), arribadi tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $940,5 \text{ UBM} / 2\,270 \text{ ha} = 0,41$.

Hè dus ans (1998) eth profitament siguec superior ja qu'a nivèu de bestiar vacum i arteneren un totau d'apruprètz 732 UBM originàries de quate comarques: Alta Ribagorça (Bissaurri, Gironella, Iran, Vilaller), Somontano (Monzón), Pallars Sobirà (Sorpe, València d'Àneu, Estèrri d'Àneu) e Val d'Aran (Tredòs, Salardú, Gessa, Garòs). Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 275 caps, Somontano 74, Pallars Sobirà "203" e Val d'Aran 180. A nivèu d'oelham consideram qu'eth nombre serie parion ar an

1999 e en çò que tòque ar equin pensam que serie similar as caps d'enguan, ja que son fòrça dificils de matizar.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auèrem un totau de 685,4 UBM, entre bestiar ovin, bovin e equin. Cau díder qu'aguest an non s'utilizèren per part d'aguesti ramats es peisheus de Dossau (210 ha). A nivèu de vacum (551 caps) procedien dera Alta Ribagorça (Bissaurri, Casterner de Noals, Montanui), Pallars Sobirà (Sorpe, Valencia d'Àneu, Esterri d'Àneu), Alt Empordà (Camallera) e era Val d'Aran (Bagergue, Garòs, Gessa, Salardú, Tredòs, Unha). Es ègües (119) procedien deth Pallars Sobirà (Sorpe, Esterri d'Àneu, Jou) e Val d'Aran (Bagergue, Gessa, Salardú, Tredòs). Eth petit ramat de oelhes (630) procedie exclusiuament dera Val d'Aran (Bagergue, Garòs, Gessa, Salardú, Tredòs).

– Refugis:

Eth mès septentrionau ei era Cabana de Gessa, que se localize en Plan de Beret. Eth sòn estat de conservacion ei pro bon ja qu'anat receben fòrça suenhs de mantieniment. Es sues coordenades son: 31TCH333338.

Un shinhau mès tath sud se trape eth Refugi de Pèira Ròia, bastit enes ans 60, damb un dessenh fòrça modèrn (color grana), ja qu'obsèrve dues plantes de nautada. Profitant eth desnivèu deth terren, trapam ena part posteriora un espaci reservat coma paridèra o lòc tà guarir as animaus malauts. Es sues coordenades son: 31TCH329322.

En Coret de Salardú, trapam un aute refugi bastit per ICONA, denominat Refugi der Uelh deth Garona, en bon estat de conservacion. Se situe en 31TCH319308.

Enes Pales de Ruda auem eth Corrau de Ruda, damb era sua corresponenta cabana, bastida ara manèra tradicionau aranesa (pèira e lòsa). Es sues coordenades son: 31TCH317283.

Tà finalizar, en Aiguamòg eth pastor dera vacada, demore en ua rulotte facilitada peth municipi.

4.8 Municipi de Vielha-Mijaran

Eth tèrme municipau de Vielha, plaçat en centre dera comarca e presidit pera poblacion de Vielha, auie ua extension de 80,27 km² enquia 1970, an en qué li sigueren agregadi es tèrmes municipaus vesins de Betlan, Arròs e Vila, Escunhau, Gausac e Vilac, damb çò qu'eth nau ajuntament, a aué 205,74 km².

4.8.1 Plans de Mont, Varradòs, Liat, Salières, Tortiganau, Es Ganadès e Obaga de Sièso (Arròs, Vila, Vilac)

Se localizen ena capçalèra e ena part dera arriba der arriu Varradòs que forme era val deth madeish nòm. Tèrmien eth municipi de Vielha-Mijaran pera sua part nòrd-èst damb er

ajuntament de Naut Aran e pera sua zòna nòrd damb eth consistòri de Canejan. Es sues còtes oscillen entre es 1 280 m e es 2 423 m de peisheu de nauta montanha. Era amplitut globau ei d'apriprètz 1 002 ha.

En an 2000, sonque auem bestiar vacum coma ja ei abituau des de tostemp en aguesti, damb un totau de 685,8 UBM, procedent de sies comarques: Alta Ribagorça (Noals, Senyiu, Vinyals, Castellars, Igüerri, Llesp, Malpàs, Pont de Suert, Sarroqueta), Comenges (Sant Gaudens), Coserans (Es Plans de Serou, Sant Lary, Soulan), Segrià (Alcarràs, Alguaire), Solsonés (Solsona) e Val d'Aran (Vilac). Es vaques de Comenges (25 vaques e 13 vedèths), Coserans (28), Segrià (38) e Solsonés (37) son trasladades damb camion enquias peisheus. Era rèsta puge a pè. De Castellars s'an orientat tath nòrd un totau de 45 vaques, encaminant-se en prumèr tèrme enquia Malpàs a on se li higen 82 caps mès tà accedir tath Pont de Suert a traucers dera carretèra N-260. Aciu se li amassen 14 mès dera madeisha poblacion e 50 que baishen deth vilatge d'Igüerri. Des d'aguest nuclèu caminen pera carretèra N-230 arribant en horcalh damb era L-500 a on les demoren 16 vaques mès provinents de Llesp, e d'aciú se continue enquia arténher eth camping Baliera. Aguest ei eth lòc de trobada dera majoria deth ramat, ja que deth petit vilatge de Sarroqueta i an arribat tanben un totau de 75 caps mès. Des dera banda aragonesa vien des de Senyiu qu'a botjat un totau de 92 vaques, dirigint-se enquia Noals qu'a amassat un conjunt de 114 vaques mès pera carretèra N-260 damb rumb èst, enquiath madeish lòc de trobada generau. Un viatge s'a reunit eth gran tropèth continuen en direccion nòrd pera N-230 enquia arténher Vinyals que tanben incorpòre ua soma de 47 vaques, que seguissen eth madeish trajècte a compdar de qu'eth gran ramat passe pes sues immediacions. Des d'aciú se continue enquiath Tunèl de Vielha. Dera poblacion aranesa de Vilac pugèn tàs peisheus un totau de 15 vaques. A compdar dera extension e deth numerò de vaques podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $685,8 \text{ UBM} / 1\,002 \text{ ha} = 0,68$.

Hè dus ans (1998) eth profitament siguec fòrça inferior ja que i artenheren un totau de 496 UBM originàries de tres comarques: Alta Ribagorça (Noals, Senyiu, Vinyals, Castellars, Igüerri, Llesp, Malpàs, Pont de Suert, Sarroqueta, Casós, Vilaller), Coserans (?) e Val d'Aran (Vilac, Betlan, Montcorbau). Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 436 caps, Coserans 60 e Val d'Aran 30. En aguestes dades i pòt auer ua fluctuacion d'un 10%, degut a qu'ei fòrça dificil controlhar era entrada de bestiar dera part francesa.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auérem un totau de 570 UBM, procedents dera Alta Ribagorça (Sirès, Castellars, El Pont de Suert, Iran, Gotarta, Malpàs, Sarroqueta, Noals, Senyiu, Vinyals) e era Val d'Aran (Betlan, Montcorbau, Vilac).

Observam dues aubèrges: Era mès nauta (Bòrda dera Tartèra), plaçada en ua part elevada des Plans de Mont, s'utilize ena porcion centrau der ostiu (peisheus dominants). Ei de construccion tradicionau, pèira e losa, damb un bon estat de conservacion. Es sues coor-

denades son: 31TCH 256375. Ena primauera e ena tardor, enquias prumères nheuades, s'use ua des bòrdes dera Artiga de Varradòs, tanben bastida de forma tradicionau. Situacion: 31TCH 190385.

4.8.2 Tuca, Arto Costa e Plan d'Iès (Betren, Escunhau, Casarilh)

Se localizen ath sud des poblacions de Betren, Escunhau e Casarilh, ena zòna comprenuda entre es pistes dera antica estacion d'esquí dera Tuca e era arribèra de Rius, ath nòrd-èst deth Tunèl de Vielha. Es sues còtes oscillen entre es 1 520 m e es 2 528 m. Era amplitut globau ei de 1 708,57 ha,²³ mès er airau qu'a nosati mos interèsse la podem resumir en 1 091 ha (64,87%) apruprètz de peisheus, ja qu'era rèsta correspon a matarràs e bòsc de pin nere e auet.

En an 2000 observam ua grana diversificacion de bestiar, ja qu'auem vacum, ovin e equin (aguesta utilizacion tostemp a estat istoricament era madeisha), damb un totau d'apruprètz 431,6 UBM, que podem desglosar en 300 vaques, "100" ègües (aguestes son fòrça dificils de controtlar, encara que pensam que n'an pujat fòrça mès), 272 oelhes e 44 crabes. Era procedéncia ei de dues comarques: Alta Ribagorça (Llesp), e Val d'Aran (Escunhau, Casarilh, Betren). Es 104 vaques de Llesp e eth centenar (mos ei fòrça difícil de precisar era chifra degut a qu'es shivaus non an de besonh guies entà traslada-se d'ua comarca ar auta) de cauales s'an dirigit a trauèrs dera carretèra L-500 prumèr e, posteriorment, pera N-230, enquiath Camping Baliera, a on agarren era cabanèra. Des d'aciu s'encaren en direccion ath Tunèl de Vielha. Dera poblacion aranesa d'Escunhau an pujat tàs peisheus un totau de 196 vaques, provinents de tres explotacions. Es oelhes e crabes corresponen ena sua totalitat as nuclèus aranesi d'Escunhau (196 oelhes e 25 crabes originàries de quate explotacions), Casarilh (17 crabes) e Betren (76 oelhes e 2 crabes), ja que des de hè dus ans non se permet era entrada de oelhes forastères; cau matizar qu'eth sòn volum respècte ar an passat a patit ua grana disminucion degut ath sacrifici de gran part des ramats d'aguesti nuclèus a conseqüéncia deth bròt de brucellòsi ovina, ja qu'en an 1999 auíem un ramat de 870 ovins aranesi peishent en aquesta zòna. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò de ramats (vacum, oelham e equin), arribadi tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat enguan: $431,6 \text{ UBM} / 1\,091 \text{ ha} = 0,39$.

Hè dus ans (1998) eth profitament siguec superior ja qu'a nivèu de bestiar vacum arthen un totau de 230 UBM originaries de dus comarques: Alta Ribagorça (Llesp) e Val d'Aran (Escunhau). Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 82 caps e Val d'Aran 148. A nivèu d'oelham siguec fòrça mès important ja qu'auíem un totau de 416 UBM, repartides entre eth ramat forastèr provinent dera Baixa Ribagorça (3 600 oelhes) e er autoctòn format pes oelhes d'Escunhau, Casarilh e Betren (560 caps). Auem de compdar tanben damb un numerò imprecís de shivaus que serie un shinhau superior ath centenat, provinents dera poblacion de Llesp. En totau donques auíem un totau d'apruprètz "746" UBM.

A principis dera decada (1993) auérem un totau de 307,8 UBM, entre bestiar ovin, bovin e equin. A nivèu de vacum (221 caps) procedien dera Alta Ribagorça (Llesp, Vilaller), Berguedà (Olvan)²⁴ e era Val d'Aran (Escunhau, Casarilh). Es ègiues (100) procedien dera Alta Ribagorça (Llesp). Eth petit ramat de oelhes (268) procedie exclusiuament dera Val d'Aran (Escunhau, Betren).

4.8.3 Obaga de Mont, Saplanha, Cròdos, Es Pales e Saramòla (Mont, Montcorbau)

Se localizen ath nòrd-èst des poblacions de Mont e Montcorbau, delimitadi entre es arrius Varradòs e Salient. Es sues còtes oscillen entre es 1 240 m e es 2 511 m. Era extension globau ei de 2 028,30 ha.²⁵ Er airau qu'a nosati mos interèsse, la podem resumir en 1 646 ha, (81,16%) apruprètz de peisheus, ja qu'era rèsta correspon a matarràs e pin silvèstre.

En an 2000 sonque i trapam bestiar deth país, ja que non an entrat oelhes forastères en aguesti. En totau i trapam un petit ramat d'ovins provinent des pòbles de Vilac, Arròs, Mont e Montcorbau damb 132 caps. Tanben i trapam ua cinquantia de shivaus.

Eth darrèr an que se subastèren as oelhes de dehòra dera Val d'Aran (1998) i arribèren un totau de 516,5 UBM. Eth sòn origen aguest an ère de tres comarques: Alta Ribagorça (Gotarta), Baixa Ribagorça (Areny de Noguera) e Segrià (Almacelles). D'Areny de Noguera (980 oelhes e 9 crabes) e d'Almacelles (2 976) se dirigiren enquiath Pirenèu en camion enquia Pont de Suert, a on se les amassèc eth tropèth deth pòble de Gotarta (1 200 caps) e pugèren a pè tà passar eth Pòrt de Vielha. Enes peisheus se les junheren es ovins dera Val d'Aran (Vilac 36 oelhes de dues explotacions, Arròs 11 crabes, Mont 42 oelhes e 3 crabes de tres propietaris e Montcorbau 40 oelhes). Apart der oelham trapèrem en aguesti ath torn d'una cinquantia de shivaus. A compdar dera extension e deth numerò de oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: 579,7 UBM / 1 646 ha = 0,35.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auérem un totau de 395,2 UBM, entre bestiar ovin e equin. A nivèu de oelham (3 664 caps) procedien dera Alta Ribagorça (Areny de Noguera, Llesp, Sarroqueta) e era Val d'Aran (Arròs, Mont, Montcorbau, Vilac). Es ègiues (48) procedien des pòbles aranesi de Mont, Montcorbau, Vila, Vilac

4.8.4 Artiga de Lin, Pomèro, Gèles, Montpius, Plans d'Auba, Shigalèro, Còlh de Ròies, Saspòdos, Ribassets e Montjòia (Vielha, Aubert, Gausac e Casau)

Se trapen localizadi en andues aurèras dera capçalèra der arriu Joèu, termiant damb era Alta Ribagorça, ath nòrd-èst des Montes Malditos e der Aneto. Es sues còtes oscillen entre es 1 420 m e es 2 718 m. Era extension globau ei de 3 752,62 ha, mès er airau que a nosati mos interèsse, ac podem resumir en 1 453 ha (38,71%) apruprètz de peisheu de nauta montanha.

En an 2000 observam ua grana diversificacion de bestiar, ja qu'auem vacum, oelham e equin (aguesta utilizacion tostemp a estat istoricament era madeisha), damb un totau de 623,9 UBM, que podem desglosar en 178 vaques, 308 ègües, 1 304 oelhes e 75 crabes. Era procedéncia deth bestiar vacum ei de dues comarques: Alta Ribagorça (Llesp) e Val d'Aran (Aubèrt, Casau, Arres, Begós). Es 105 vaques de Llesp s'an dirigit a trauèrs dera carretèra L-500 prumèr e, posteriorment, pera N-230, enquiath Camping Baliera, a on agarren era cabanèra. Des d'aciu s'encaren en direccion ath Tunèl de Vielha. Des populacions araneses an pujat tàs peisheus un totau de 73 vaques (Aubèrt 17 de dues explotacions, Casau 17 tanben de dues, Arres 31 de tres e Begós 8 d'ua). Es oelhes e crabes corresponen ena sua totalitat as nuclèus aranesi d'Aubèrt (33 crabes) e Vielha (1 304 oelhes e 42 crabes provinents de 8 explotacions), ja que des de hè dus ans non se permet era entrada de oelhes forastères; cau matizar qu'eth sòn volum respècte ar an passat a patit ua disminucion degut ath sacrifici de part des ramats a conseqüéncia deth bròt de brucellòsi ovina, ja qu'en an 1999 auèim un ramat de 1 500 ovins aranesi peishent en aquesta zòna. Totes es cauales corresponen enguan a ramats aranesi provinents de Vielha e d'Arres. A compdar dera extension des peisheus e deth numerò de ramats (vacum, ovin e equin), podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat enguan: $623,9 / 1\ 453 = 0,42$.

Hè dus ans (1998) eth profitament siguec un shinhau inferior ja qu'a nivèu de bestiar vacum i arthenheren un totau de 35 UBM originàries de dus comarques: Alta Ribagorça (Llesp) e Val d'Aran (Arres, Begós). Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 5 caps e Val d'Aran 30. A nivèu de oelham siguec fòrça mèss important ja qu'auèim un totau de 271,6 UBM, repartides entre eth ramat forastèr provinent dera Alta Ribagorça (1 445 oelhes) e er autoctòn format pes oelhes de Vielha (1 271 caps). Auem de compdar tanben damb un numerò d'apruprètz 300 shivaus provinents dera poblacion de Vielha. En totau donques auèim un totau d'apruprètz "606,6" UBM.

A principis dera decada (1993) auèrem 464,8 UBM, entre bestiar ovin, bovin e equin. A nivèu de vacum (84 caps) procedíen exclusiuament dera Val d'Aran (Aubèrt, Casau, Gausac, Vielha, Es Bòrdes, Begós, Arres). Es ègües (43) procedien tanben d'Aran (Aubèrt, Casau, Gausac, Vielha, Begós, Arres). Eth ramat de oelhes (3 378) procedie deth Sobrarbe (Veleder) e dera Val d'Aran (Aubèrt, Vielha).

4.8.5 Espitau e Molières (Vielha)

Se localizen ena boca sud deth Tunèl de Vielha, en andues marges der arriu Noguèra Ribagorçana. Es sues còtes oscillen entre es 1 560 m e 2 606 m. Podem observar qu'es oelhes pèishen en zònes damb hai. Era extension globau, compdant eth bòsc e es peisheus ei de 2 317,67 ha.²⁶ Er airau qu'a nosati mos interèsse, per èster utilizada peth ramat la podem resumir dera següenta manèra: a) Peisheu: 825 ha, b) Matarràs: 64 ha, e c) Bòsc de hai: 87 ha. En totau, auem ua superfície abila de 976 ha (42,10%).

Aguesti son es unics deth nòste territòri qu'an continuat recebent bestiar ovin foraster, maugrat era resolucion de non deishar pujar ramats foranèus ara Val d'Aran. An vengut un totau d'apruprètz 430 UBM Eth sòn origen aguest an ère de dues comarques: Alta Ribagorça (Betesa, Pont de Suert, Raons) e Segrià (Castelldans). De Castelldans²⁷ an pujat un totau de 2 150 oelhes, seguint eth traçat que va des de Castelldans enquia Lleida, e posteriorment dirigint-se a Almacelletes e des d'aciú enquiara grana horcanadura de Seganta. Immediatament s'encaminen entara Cogulla de Montot. De Betesa s'an desplaçat un totau de 900 oelhes, dirigint-se des dera sua poblacion enquiath Pont de Suert a on se li amassen 950 caps mès d'aguest vilatge e 300 deth petit nuclèu de Raons e des d'aciú van pera N-230 enquiath camping Baliera a on s'amasen ath ramat que puge des d'eth Segrià e s'enfilen enquiar Espitau de Vielha, zòna terminau deth sòn viatge. Sabem qu'aguest ramat degut a qu'es peisheus termians de Rius no reciben bestiar e per tant non se profiten, an ampliat eth sòn airau de galibament e les an peishut parciaument. A compdar dera extension e deth numerò de oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra qu'an suportat: $430 \text{ UBM} / 976 \text{ ha} = 0,44$.

Hè dus ans (1998) eth galibament des peisheus siguec superior ja qu'artenheren un totau de 542 UBM originaries de dus comarques: Alta Ribagorça (Iran) e Segrià (Castelldans). Era sua reparticion siguec era següenta: Alta Ribagorça 480 caps e Segrià 4 870.

A principis dera decada (1993) auèrem un totau de 633,1 UBM que procedien deth Segrià (Castelldans, Lleida, Vilanova de Segrià), Somontano (Monzón) e Alta Ribagorça (Betesa, El Pont de Suert, Raons).

S'utilize ua petita casa junhuda a ues granes bòrdes e damb ua grana pleta tà apletar eth bestiar ena sua part posteriora. Cau destacar que tara vegada i a montat un sistèma d'aigua correnta que passe peth costat dera clòsa (barranquet canalizat). De toti es refugis qu'auem visitat, aguest ei eth qu'obsèrve melhors caracteristiques d'abitabilitat, ja qu'enquia a aigua correnta e lum electrica. Aguesta darrèra ei fòrça interessanta, cara a mantier es aliments e ara illuminacion nocturna. Cau destacar, qu'eth madeish refugi a dues abitacions pro confortables tàs pastors. Aguesta casa se trape ena part posteriora dera capèla de Sant Nicolau des Pontelhs e deth refugi deth madeish nòm, ena banda èst dera boca sud deth Tunèl de Vielha. Es coordenadas dera aubèrja usada pes pastors son es següentes: 31TCH 167219.

4.8.6 Pomaròla e Pleta des Anhèts (Vielha)

Son plaçadi ena banda nòrd-oèst dera boca nòrd deth Tunèl de Vielha. Es sues còtes oscillen entre es 1 580 m e es 2 318 m de peisheu de nauta montanha. Era extension globau ei d'aprupètz 750 ha.

Enguan sonque an estat profitadi per un petit ramat de vaques (22) provinents deth pòble de Llesp (Alta Ribagorça).

Eth darrèr an que se subastèren tàs oelhes de dehòra dera Val d'Aran (1998) i arribèren un totau de 182,5 UBM Eth sòn origen aguest an ère deth Segrià (Almenar, Santa Maria de Gimènells). De Santa Maria de Gimènells (265 oelhes) se dirigiren en camion enquia Almenar, a on se les amassèc eth tropèth deth pòble (1 560 caps). Utilizèren el recorrut des d'aguest lòc d'origen enquia Seganta, e des d'aciù se dirigiren enquiara Cogulla de Montot e posteriorment enquiar Espitau de Vielha e des d'aciù ja comencen era ascension enquias peisheus. A compdar dera extension e deth numerò d'oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra que suportèren: $182,5 \text{ UBM} / 750 \text{ ha} = 0,24$.

Se mos remontam a principis dera decada (1993) auérem un totau de 214 UBM, procedents dera Alta Ribagorça (Gotarta, Durro) e eth Segrià (Almenar).

Se i localizen un totau de dus refugis, andús en fòrça bon estat de conservacion e actualment en us. Son de construccion modèrna, ja que sigueren bastidi per ICONA enes ans 60, en tot èster totaument massissi, ja que son construïdi totaument en hormigon. Es coordenadas dera cabana usada peth pastor son es següentes: 31TCH 162285. Es der aute arrecès, utilizat coma paridera son : 31TCH 172286.

4.9 Municipi de Vilamòs

Eth tèrme municipau de Vilamòs, de 15,39 km² d'extension, ei situat en sector NW dera Val, estenut ena sua major part enes vessants dera dreita dera Garona, mès se perlongue enquia ponent pes aiguavessants esquèrs en ua estreta lança e en un enclau entornejat peth tèrme d'Es Bòrdes e termièr damb França. Confronte damb es de Les e Canejan ath N, d'Arròs e Vila ar E, d'Es Bòrdes ath S e SW e d'Arres ath NW.

4.9.1 Peguera, Sodebeda, Plan d'Uishèra, Estanh Long e Coma Gibèrro

Se localizen ath nòrd-èst deth municipi de Vilamòs, ena part mès elevada dera arribèra dreita der arriu Varradòs. Es sues còtes oscillen entre es 1 620 m e es 2 517 m. Era amplitud globau ei de 993,51 ha.²⁸ Er airau qu'a nosati mos interèsse, lo podem resumir en 418 ha, (42,05%) apruprètz de peisheus, ja qu'era rèsta correspon a bòsc.

En an 2000 sonque i trapam bestiar deth país, ja que non an entrat oelhes forastères en aguesti. En totau un petit ramat d'ovins provinent deth pòble de Vilamòs damb 95 oelhes e 1 craba, ja que hè dus ans que non se permet era entrada de oelhes forastères; cau matizar qu'eth sòn volum respècte ar an passat a patit ua grana disminucion degut ath sacrifici de grana part deth ramat a conseqüència deth bròt de brucel·lòsi ovina, ja qu'en an 1999 auérem un ramat de 225 ovins aranesi peishent en aguesta zòna.

Eth darrèr an que se subastèren tàs oelhes de dehòra dera Val d'Aran (1998) i arribèren un totau de 237,1 UBM Eth sòn origen aguest an ère de tres comarques: Alta Ribagorça (Senyiu, Sarroqueta), Baixa Ribagorça (Sopeira, Vilacarle) e Segrià (Lleida). De Lleida

(760 oelhes), de Vilacarle (342 oelhes e 22 crabes) e Sopeira (352 oelhes e 5 crabes) se dirigiren en camion enquiath camping Baliera, a on se les amassèren es tropèths des pòbles de Senyiu (485 caps) e Sarroqueta (400) e pugèren a pè tà passar eth Pòrt de Vielha. Enes peisheus se les junheren es ovins dera Val d'Aran (Vilamòs damb 225 oelhes e Arres damb 50 oelhes e 10 crabes). A compdar dera extension e deth numerò de oelhes arribades tà peishé-i podem dedusir era carga ramadèra que suportèren: $237,1 \text{ UBM} / 418 \text{ ha} = 0,56$.

A principis dera decada (1993) auèrem un totau de 259,5 UBM, procedents dera Baixa Ribagorça (Espluga, Vilacarle), Comenges (Aspet, Sinhac) e Val d'Aran (Vilamòs).

I a un refugi qu'ei de construccion tradicionau, pèira e lòsa, en tot èster eth sòn estat de conservacion bon. Es sues coordenades son: 31TCH 148367.

4.9.2 Era Montanheta de Vilamòs, Còstes de Vilamòs, Coma de Vilamòs, Pales de Romingau, Serrat des Vibores, Colhmajor

Se localizen ena ribèra esquèrra dera val formada per arriu Garona, termiant damb França. Es sues còtas oscillen entre es 1 720 m e es 2 219 m. Era extension ei de 148 ha de peisheus de nauta montanha.

Enguan i an peishut ua setantia de vaques, des quaus non auem podut saber eth sòn origen (ei eth madeish ramat qu'a profitat era montanha d'Arres e era d'Arró). En ans anteriors i entrauen es oelhes dera banda francesa (ath torn de 800), es quaus non èren controlades perqué entrauen de forma illegau.

5. Conclusions

En un principi, era ramaderia e tot çò que damb aguesta se relacionaue èren importantes ena economia aranesa. Enquia hè pòc, eth bestiar a protagonizat era economia, era cultura e es formes de vida e de trabalh deth parçan; ena Val d'Aran, coma en totes es vals pirenenques, auie estat tostemp era activitat principau dera poblacion. Abondauen eth de lan, eth vacun, eth cavalam e eth crabum; ère un sector economic de tradicionau importància. En Aran, se ben dominaue anticament er oelham, era caracteristica la daue era cria e recria deth mulenc enquias ans cinquanta, e ath delà de pastors, es abitants d'aguestes vals èren adreti ramadèr e traficants de bestiar. Es hèires de Bossòst, Vielha e Salardú, amontanhatge en ostiu de vegades forastères e pròpies, coma era presència de bestiar aranés enes certamens des parçans vesins e indústries dedicades ara transformacion de derivadi animaues, son testimònis istorics d'aguesta activitat. Ena Val d'Aran eth subsector pecuari arrenhie eth 57,3% dera sua Produccion Finau Agrària, e eth segon en importància non ère era agricultura (9,6%) senon era silvicultura (33,1%). Mès eth cens ramadèr a amendrit fòrça ath long deth darrèr sègle e a patit, un cambi qualitatiu considerable. Damb eth desvolopament

deth torisme aguesti darrèri ans, eth sector primari a perdut pes ena Val e a passat a auçar un lòc segondari en toti es municipis.

En çò que tanh ath tèma der amontanhatge per part des ramats forastèrs, es lutes sostien-gudes tara conservacion des camins ramadèrs a metut en evidència, er antagonisme irre-ductible entre es genres de vida pastoril e agricòla. Es pagesi an aufrít tostemp ua hòrta resisténcia passiuva ath pas des ramats que hèn amontanhatge pes perjudicis qu'ocasio-nauen en arbrat e enes plantacions, en tant qu'es pastors, an velhat pes sòns dreus. Es lau-radors sagen en cada semiada d'expansionar es sòns camps de coitiu a expenses dera amplada dera cabanèra; d'aciú qu'es *Ordenanzas de las Bardenas Reales*, obligauen as pagesi a non semiar annaument mès qu'en un des costats des madeishes. Actuaments, es organismes publics son es responsables d'aguestes situacions propiciadores der aband-onament des camins ramadèrs ja qu'eth sòn nivèu de proteccion ei fòrça baish, o ena majo-ria des cassi inexistent. Ara, es principaus dificultats damb qu'empunte er amontanhatge son eth coitiu intensiu des tèrres baishes, era manca de pastors a conseqüéncia deth des-plament generau des vals, e es exigéncias cada viatge majors en carn des concentracions urbanes subpirenèques, que son d'autes causes qu'estimulen era substitucion deth regim per estant.

Des deth punt d'enguarda ecologic, cau auer present que tant es prats primaris aupins coma es subaupins segondaris son fòrtament influïdi pera accion des ramats. Segontes diuèrsi estudis, era condicion des espècies erbàcies des montes aranesi, conselhe un pro-fitament de 3 caps d'ovín per ectara en ua temporada mieja de quate mesi de peisheu. Aguesta carga ramadèra s'a demostrat fòrça acceptabla, ja qu'es peisheus son encara de bona qualitat. Mès, eth problèma actuau non residís en ua subercarga d'animaus, senon mès lèu tot ath contrari, ja que d'uns ans ençà eth nombre d'ovins que pujauen en ostiu a anat amendrint graduauament e considerablement. Vedem com a anat baishant de forma ostensibla enquiara sua practica desaparicion des de hè dus ans: An 1993, 34 160 caps; an 1998, 29 153 e an 2000, 6 420. Coma conseqüéncia immediata d'aguest hèt se produsís ua depreciacion deth peisheu, s'abandonen es airaus de mès difícil accés e inferiora clas-sa, çò que provòque era invasion per matarràs e desencadene eth procès de reconstitucion dera vegetacion lenhosa. Era manca de hiems deth bestiar enes zònes mès deprimides, compòrte era formacion excessiuva de saus e carbonats que pòga pòc redusissen era capa-citat microbiana deth solèr e ac condussissen enquia ua alarmanta esterilitat.

Mès cau remarcar que, curiosament, en tot qu'es ovins van baishant, eth vacuum que hè amontanhatge a experimentat un espectacular creishement, provocat en part pera aucupa-cion des peisheus profitadi anticament pes oelhes: An 1993, 1 825 caps; an 1998, 2 017 e an 2000, 2 456.

Un viatge analizades es dades d'aguest darrèr ostiu vedem era mieja de profitament en Aran:

– Ena zòna deth Baish Aran a estat de 0,22, mès cau remarcar era manca d'aucupacion des grani peisheus de Vilamòs (0,02) e era infraocupacion des montanhes de Canejan damb ua mieja deth 0,06, es profitadi amassa des municipis d'Es Bòrdes, Arres e Vilamòs damb un 0,07 o Bausen damb eth 0,10 (Bossòst 0,27); es uniques montanhes qu'an agut un optim galibament an estat es de Les damb un 0,84.

– En Mijaran a estat de 0,32, remercant era manca d'aucupacion des peisheus de Mont e Montcorbau e eth baish emplec de part des de Vielha (0,23); era rèsta a agut un galibament rasonable (Betren, Escunhau, Casarilh un 0,39, Aubert, Gausac, Casau, Vielha un 0,42. Es montanhes mès ben profitades an estat es d'Arròs, Vila, Vilac damb un 0,68.

– En airau de Naut Aran a estat de 0,24 resultat pro desastrós se pensam qu'en aguest parçan se concentren es majors extensions de peisheus deth nòste territòri, e a on sonque se pòt destacar damb un galibament rasonable era Ribèra de Bagergue (0,43) e en ua mesura un shinhau inferiora eth Plan de Beret (0,41). Aguest resultat ei conseqüència dera manca d'aucupacion de part des de Bagergue-Unha e eth fòrça baish dera d'Arties (0,12), amassa damb eth recors de júnher dues montanhes diferentes e per tant damb mès extension generant ua aucupacion deth 0,21. Era de Gessa a agut un profitament rasonable deth 0,31.

Per tant, podem veir coma eth galibament des nòsti peisheus ei fòrça baish, podent salvar sonque era part centrau dera Val, encara qu'açò ei un resultat tergiversador dera realitat, ja que sonque auem un ramat acceptable ena zòna de Varradòs que mos dispare era mieja deth parçan. Comparatiuament era zòna pitjor ei era deth Naut Aran, basant-mos basicament enes hectàres qu'aguest airau obsèrve e que non se profiten, ja qu'eth Baish Aran qu'a ua aucupacion similara possedís ua extension de peisheus fòrça mès limitada.

En periòde des ans 1999-2000 s'an deishat de subastar as ramats de oelhes que hègen amontanhatge enormes extensions en nòste territòri que podem avalorar en un principi en ua chifra ath torn de les 3 783 ha repartides en 1 719 en Naut Aran, 1 646 en Mijaran e 418 en Baish Aran.

Es conseqüències d'aguesta situacion les auem remercat damb anterioritat, mès era mès grèu ei resultat d'un conflicte fòrça modèrn que se pòt resumir ena batalha seculara entre es vaquèrs e es oelhèrs e sustot ath bròt de brucellòsi detectat a finaus dera decada qu'a portat coma derivacion era aplicacion des leis sanitàries de forma fòrça taxatiua ena Alta Ribagorça e sustot ena Val d'Aran qu'a comportat era proibicion dera entrada des ovis forastèrs ena Val. Açò a estat motivat pera negatiua per part dera Associacion de Ramaders dera Val d'Aran d'aguest accès, argumentant qu'es vaques e oelhes auien patit aguesta malautia per culpa des ramats que hègen amontanhatge (cau remarcar eth sacrifici en an 1999 de 1 548 ovis aranesi).

Culpables d'aguesta situacion, segontes era nòsta opinion generada dempús de parlar

damb difèrentes hònts, non sonque ne son es oelhèrs, senon que cau cercar er origen deth problèma en ua nefasta politica de sanejament per part deth D.A.R.P. que dempús de 20 ans an estat incapaci d'erradicar aquestes malauties (degut basicament ara absència d'ues partides pressupostàries apropiades), en sòn omològ dera zòna aragonesa qu'utilize uns critèris diferents ara ora d'exercir es sanejaments, des ramadèrs ara ora de portar en condicions igieniques es sues explotacions e sustot d'ua radicalizacion des postures en territòri aranés, ja que des de hè dus ans non entren oelhes forastères en nòste territòri e continuen apareishent cassi de brucellòsi entre es oelhes e vaques deth país. Açò ja da qué pensar...

Aguesta situacion, ath dia d'aué, la vedem damb ua solucion a cuert plaç fòrça dificil, sus-tot perquè s'an trincat ues relacions umanes seculares en nòste territòri entre era gent dera montanha e es oelhèrs dera Ribèra e eth Pre-Pirenèu. Es conseqüències d'açò son fòrça dificils de matizar, mès çò qu'ei clar ei que qui va a pèrder mès en aquest conflicte serà era Val d'Aran, prumèr a nivèu de relacions umanes, segon en tèrmes economics (en non subastar es montanhes deishen d'entrar chifres milionàries tàs ajuntaments) e tercèr, e dilhèu era derivacion mès grèu, en un procès irreversible a nivèu ecologic e de mantieniment der equilibri enes nòstes montanhes e eth nòste paisatge. Non cau desbrembar que malurosament era unica hònt actuau d'ingrèssi ena naua economia pirenenca, ei eth torisme, ja que coma auem vist, eth sector primari ei fòrça tocat e damb un futur pòc clar, e ei clara era inexistència d'un sector segondari alternatiu. Aguesta naua economia non sonque se base ena nhèu der iuern, senon en paisatge e en territòri era rèsta der an. S'aquest se deteriore, tanben se perderà un percentatge fòrça important d'aguesta qualitat que cerque era gent que non apertíe ath Pirenèu e que son es que mos visiten cercant precisament aquest hèt diferenciau, que malurosament, e s'es eveniments non càmbien, acabarà degerant-se enquia uns nivèus impredecibles.

Notes

1. Canut i Esteve, Domènec; Pal i Pal, Josep M.; Pallarès i Porta, Lluís; i Ribó i Ortado, Jordi: "L'activitat agrària actual al Pirineu", *Agricultura i medi rural al Pirineu Català*. Generalitat de Catalunya, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Barcelona, 1981. p. 29
2. Hònt: Elaboracion pròpia segontes dades dera oficina comarcau deth D.A.R.P.
3. Sánchez Belda, Antonio; Sánchez Trujillano, Maria C. *Razas ovinas españolas*. Madrid: s.e., 1979, p. 148.
4. Boleda i Ribalta, Josep Lluís. "Les races ovines". Folletó del Servei d'Extensió Agrària, núm. 29/91, desembre 1991
5. Ans 1865, 1909, Solé i Sabarís, Lluís. "La Vall d'Aran". *Geografia de Catalunya*, Vol. II., Enciclopèdia Catalana, Aedos, Barcelona, 1964, pp. 31-54.
6. Rocafort, Ceferí. *Geografia general de Catalunya. Província de Lleida*. Dirigida per F. Carreras i Candi, s.d. Barcelona, pp. 886.
7. Solé Sabarís, Lluís, 1964, pp. 31-54.

8. Ans 1968 a 1978, INE *Censo agrario de España. Censo ganadero*, Cuadernos auxiliares de Tabulación manual, Madrid, Ministerio de Agricultura.
9. Cens d'exploracions agràries
10. 1987 a 2000. Elaboracion pròpia segontes dades facilitades pera oficina comarcau deth D.A.R.P.
11. Comission d'Agricultura des Terçons, 1981, p.346
12. Boleda i Ribalta, Josep Lluís, 1991.
13. Tà mès informacion: Roige i Ventura, Xavier; Contreras, Jesús; Còts, Pèir; Font, Josep; Gómez, Maria Pau; Pares, Pere Miquel; Peret, Montserrat; Ros, Ignasi; e Such, Ignasi: *Pirineo Catalán*, Instituto Nacional para la Conservación de la Naturaleza (ICONA), Madrid, 1995 (*Cuadernos de la Trashumancia*, 13).
14. Còts e Casanha, Pèir: "Vies de comunicacion e de comèrch dera Val d'Aran en epòca antica e era sua catalogacion peth sòn nivèu d'importància". Dins *Comerç i vies de comunicació 1000 aC - 700 dC. Actes del XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà del 31 d'octubre a l'1 de novembre de 1997. Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, 1998, pp.. 381-393
15. En aguesti peisheus existissen tot un seguit de tractats d'utilizacion (lies e patzeries) ena banda francesa. Tà mès informacion: Còts e Casanha, Pèir: "Els tractats de Lies i Patzeries entre la Val d'Aran i els seus veïns de Comenges i Coserans: Evolució històrica en època medieval i ubicació geogràfica". IV Congrès d'Història Rural. Barcelona del 20 - 24 de Maig de 1997. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1999.
16. Íd.
17. Íd.
18. Íd.
19. Íd.
20. Íd.
21. *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (ICONA).
22. En an 1993 ágesta ère d'1,13
23. *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (ICONA).
24. Cau matizar qu'aguestes vaques vien deth Berguedà, qu'ei a on iuèrnen, mès formen part d'ua explotacion plaçada en pòble aranés d'Escunhau.
25. *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (ICONA).
26. *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (ICONA).
27. Aguest ramat ei eth que veng de mès luenh e tarde enter 7 e 8 dies en arténher es nòsti peisheus.
28. *Catálogo de Montes de Utilidad Pública* (ICONA).